

УДК 141.3

В. В. ХМІЛЬ^{1*}, О. М. КОРХ^{2*}^{1*}Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (Дніпро), ел. пошта broun79@gmail.com, ORCID 0000-0003-4710-6681^{2*}Університет митної справи та фінансів (Дніпро), ел. пошта Korh54@gmail.com, ORCID 0000-0001-7175-5011

ІДЕЯ ОСОБИСТОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА

Мета роботи. Визначити основні напрями та способи філософської легітимації ідеї особистого самовизначення, як фундаментальної та наскрізної ціннісної інтенції західної культури, в контексті її просвітницької парадигми. **Методологія.** Основоположними для даного дослідження стали історичний і логічний методи, використання яких дозволило теоретично реконструювати культурно-історичний контекст та філософсько-теоретичні засади осмислення та легітимації ідеї особистого самовизначення як феномена західної культури доби Просвітництва. Автор при цьому спирався на власну теоретичну модель на зразок “ідеального типу” М.Вебера, створену на підставі методів узагальнення, абстрагування та ідеалізації, що дозволило представити феномен індивідуалізму в максимально узагальненому вигляді як систему ціннісних орієнтацій особистості, сутнісне ядро якої складає прагнення індивіда до збереження власної неповторності та незалежного самовизначення. **Наукова новизна.** У ході історико-філософської реконструкції показано, як саме філософія Просвітництва створювала духовні засади модернізації європейської культури, зокрема, на шляхах визнання її прав на власну ініціативу і суверенність, її індивідуальної своєрідності як суспільного блага, раціоналізації та поширення ідеї політичної, економічної і духовної незалежності особистості. Істотно, що ідея самовизначення особистості в просвітницькій філософії корелює не лише з визнанням природних прав людини, а з пошуками шляхів її включення до системи чинного права, умов гармонізації приватних і суспільних інтересів. **Висновки.** У філософії Просвітництва був зроблений дуже важливий, у плані подальшого становлення ідеї особистого самовизначення, крок щодо її раціоналізації – розмежування свободи і сваволі, усвідомлення того, що необхідною умовою дійсно вільного самовизначення особи є вміння керувати власними пристрастями і будувати своє життя на раціональних засадах, здатність відмовлятися від проявів надмірного егоїзму, погоджувати власні інтереси з інтересами інших, суспільства взагалі. Всі ці ідеї знайшли своє вираження у філософсько-правовій системі лібералізму, яка, виникнувши внаслідок синтезу концепцій індивідуалізму і раціональності, і стала світоглядною основою модернізації західної цивілізації.

Ключові слова: філософія Просвітництва; ідея особистого самовизначення; індивідуалізм; філософська легітимація

Актуальність теми дослідження

Поглиблення та ускладнення процесів глобалізації, поступова модернізація багатьох країн постсоціалістичного простору вимагають ретельного осмислення європейського досвіду модернізації, у тому числі її ціннісних засад. Безумовно важливим, хоч і неоднозначним за своїми наслідками, етапом у цьому тривалому процесі була епоха Просвітництва. Саме в її контексті набувають свого радикального і, на великий рахунок, модерного втілення найважливіші «геноми» європейської культури, у тому числі ідея особистої автономії та самовизначення, що знайшли своє концептуальне вираження в принципі індивідуалізму в його ліберально-гуманістичному тлумаченні. З ін-

шого боку, серед західних дослідників поширюється думка, за якою практично всі сучасні фундаменталістські релігійні рухи, що супроводжують глобалізацію, є своєрідними «штамами» розтягнутої у часі реакції на головні ідеї того ж таки Просвітництва [16]. Насамперед, на ідеї свободи думки та переконань, віротерпимості та толерантності до Іншого. Тобто на ідеї, які і утворюють ядро принципу індивідуалізму. Саме тому дискусії з приводу останнього, його сутності, історичної ролі та перспектив, у тому числі в контексті глобалізації, точаться як і раніше і навряд чи коли припиняться з огляду на непроминальний характер проблеми співвідношення індивідуального та універсального. На Заході у тому чи іншому контексті – культурологічному, соціально-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІІ

політологічному, морально-етичному тощо до неї звертаються К.-О. Апель, Ю. Габермас, Л. Дюмон, Ч. Колман, К. Лефор, Д. Майєрс, А. Петіта, Дж. Роулз, Ч. Тейлор, Ж.-Б. Фуко, М. Шпіндель та інші дослідники, що служать свідченням багатоаспектності та укоріненості цього феномена в одвічних структурах принаймні західної культури. Виразне посилення інтересу до феномена індивідуалізму спостерігається і в країнах постсоціалістичного простору, зокрема в дослідженнях К. Байчинської, М. Данілової, Г. Ділігенського, Ю. Замошкіна, Б. Капустіна, В. Красикова, С. Матвєєвої, О. Рябова та інших. І це цілком природно, оскільки процеси суспільного реформування, що поступово відбуваються в цих країнах, з необхідністю ведуть до суттєвих змін у системі ціннісних орієнтацій особистості, у тому числі до поширення індивідуалізму [2] і, відповідно, до спроб їх теоретичного осмислення. Щодо вітчизняної думки, то і тут, під впливом зазначених процесів, питання, що мають безпосереднє відношення до теми індивідуалізму, в тому чи іншому контексті піднімаються в працях І. Бичка, Є. Головахи, І. Лисого, О. Пахльовської, М. Поповича, В. Пронякіна, І. Старовойта, В. Табачковського, та інших дослідників. Нові перспективи в ході дослідження нашої проблематики відкриває авторський підхід, розроблений А. Малівським, котрий ставить та успішно вирішує задачу виокремлення та експлікації антропологічного підґрунтя в філософській думці фундатора Нового часу Рене Декарта. Багатообіцяючими зокрема є висновки, в яких автор аргументовано стверджує ключову роль антропологічної проблематики в задуманій Декартом філософській системі. «Рассуждения о человеке и его природе так или иначе присутствуют во всех философских текстах Декарта» [8, с.61]. Попри безумовну значущість відповідних рефлексій слід, разом з тим, визнати практичну відсутність у вітчизняній літературі розвідок, спеціально присвячених аналізу способів легітимації принципу індивідуалізму в контексті західної культури періоду, що безпосередньо передуює і закладає підґрунтя для її подальшої модернізації. Зрозуміло, що відсутність таких розвідок суттєво ускладнює поширення та легітимацію відповідних цінностей на вітчиз-

няних теренах, а відтак гальмує власне модернізаційні процеси в Україні.

Мета дослідження

Мета статті полягає в окресленні основних моментів ідеї особистого самовизначення (як фундаментальної та наскрізної ціннісної інтенції західної культури) в епоху Просвітництва.

Методологічною основою статті є історична спадщина західної філософської думки, а також розвідки сучасних вітчизняних та західних дослідників. Основоположними для даного дослідження стали історичний і логічний методи, використання яких дозволило теоретично реконструювати культурно-історичний контекст та філософсько-теоретичні засади осмислення та легітимації ідеї особистого самовизначення як феномена західної культури доби Просвітництва. Автор при цьому спирався на власну теоретичну модель на зразок “ідеального типу” М.Вебера, створену на підставі методів узагальнення, абстрагування та ідеалізації, яка дозволила представити феномен індивідуалізму в максимально узагальненому вигляді як систему ціннісних орієнтацій особистості, сутнісне ядро якої складає прагнення індивіда до незалежного самовизначення і самоврядування.

Виклад основного матеріалу

Передумовою осмислення ідеї особистості в добу Просвітництва є увага до контексту її становлення. Одне з головних завдань Просвітництва – обґрунтуванню та легітимації приватного інтересу представників нового – буржуазного суспільства. Цілком природно, що визнання законності цього інтересу значною мірою залежало від здатності третього стану репрезентувати свій інтерес як спільний інтерес усіх членів суспільства, представити його як єдино розумний і прийнятний. Для цього, у свою чергу, треба було обґрунтувати взаємозв'язок індивідуального та універсального. В основу такого обґрунтування, принаймні в рамках французького Просвітництва, було покладено уявлення про людину як природну істоту, природні вимоги якої повинні бути визнані цілком справедливими і законними за однієї, однак, умови, – вони мають бути спів-

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

віднесені з такими ж справедливими і законними вимогами інших людей. У цьому ж зв'язку людину починають трактувати в такій же мірі індивідуальною, як і суспільно-договірною істотою, а про приватний інтерес говорити не інакше як у взаємозв'язку з такими понятійними конструкціями, як “правильно усвідомлений приватний інтерес”, “розумний інтерес”, “суспільний інтерес”, “гармонія інтересів” тощо.

Просвітники при цьому добре усвідомлюють настільки часто за цими конструкціями приховуються чиїсь суто партикулярні інтереси, які через ті чи інші обставини набувають статусу суспільних. Тому привід “суспільного блага”, – застерігає Руссо, – це завжди найнебезпечніший бич народу” [10, с.127]. Разом з тим вони добре розуміють, що без узгодження суспільних і особистих інтересів ні здобуття свободи, ні ліквідація соціального зла неможливі. Суспільне благо залежить, стверджує Гельвецій, від того, об'єднує людей спільний інтерес чи роз'єднує [5, с.263]. Таке узгодження, гармонізація суспільних і особистих інтересів вимагають від індивіда визнання свободи і прав інших людей, відповідальності не тільки за своє персональне, але і суспільне благополуччя, самообмеження власної сваволі. Зрозуміло, що основний, з точки зору просвітників, шлях до цього – освіта і виховання. Завдання останніх у даному контексті полягає, поперше, у тому, щоб викоринити “неуцтво законодавців, які завжди приватний інтерес протиставляють спільному” [5, с.203]. І, по-друге, у тому, щоб окультурити, зробити розумними і тому цілком законними закладені в людині *l'amour de soi* (любов до себе), прагнення до самозбереження і свободи; щоб навчити індивіда йти за їх вимогами не на шкоду іншим і суспільству в цілому; щоб показати, що “істоти можуть любити себе, можуть шукати мирського щастя, залишаючись при цьому доброчесними” [6, с.76], що справжнє щастя людини неможливе без щастя інших; врешті решт у тому, щоб міцно пов'язати самоповагу з повагою і любов'ю до інших, до людства в цілому.

Настанова на узгодження особистого інтересу з вимогами суспільного блага не означала відмови просвітників від захисту приватних інтересів індивіда та його суверенітету у вирішенні своєї власної долі. Так вихідними по-

няттями для Гельвеція були індивід і його особистий інтерес. Останній, однак, пов'язувався уже не стільки з самозбереженням як у Гоббса чи невід'ємними правами індивіда як у Локка, а передусім із його особистою користю. Тобто, в обґрунтуванні ідеї особистого самовизначення просвітники стають на позиції утилітаризму. У цьому ж напрямку рухається думка А.Сміта, який заявляє, що “економічна людина”, хоча і піклується тільки про власні інтереси, – “невидимою рукою ринку” спрямовується до цілі, яка, можливо, зовсім не входить до її намірів, – сприяє суспільному благу. Причому часто значно ефективніше, ніж тоді, коли свідомо прагне чи навіть примушується до цього.

Таким чином, у філософії Просвітництва все більш укорінюється переконання, за яким індивід, що переслідує власні інтереси, працює на суспільство і без знання про суспільний добробут. Тому егоїзм власника, його прагнення жити згідно з власним вибором є основою загального процвітання. Англійські фізіократи піднесуть це положення до висоти вічного і незмінного принципу, пише Петітат, з якого цілком логічно виникне висновок: “Не втручання, а забезпечення вільного вияву індивідуальної ініціативи – ось звідкіля випливає будь-яке процвітання, будь-яка справедливість” [15, р.111].

Щоправда, не всі просвітники такі радикальні і послідовні в обґрунтуванні цього принципу. Показовою в цьому відношенні є позиція Ж.-Ж.Руссо. Право кожного на самовизначення він виводить із неповторності індивіда, яку мислитель пережив на власному прикладі і описав у своїй “Сповіді”. “Я єдиний... Я створений інакше, ніж будь-хто із бачених мною; наслідуюся думати, що я не схожий ні на кого на світі. Якщо я не кращий за інших, то принаймні не такий, як вони” [9, с.9-10]. Саме на цій неповторності ґрунтується право людини дивитися на світ своїми очима і діяти на свій власний розсуд. Звідсіля ж завдання “суспільного договору” полягає не тільки у тому, щоб інтегрувати індивіда в соціальне ціле і зорієнтувати його відповідно до вимог “загальної волі”. Основне, підкреслює Руссо, завдання цього договору полягає в тому, щоб “знайти таку форму асоціації, яка захищає та огороджує усією загальною силою особистість і

V. V. KHMIL^{1*}, O. M. KORKH^{2*}^{1*}Dnipropetrovsk national university of railway transport named after academician V. Lazaryan (Dnipro), e-mail broun79@gmail.com, ORCID 0000-0003-4710-6681^{2*}University of Customs and Finance (Dnipro), e-mail Korh54@gmail.com, ORCID 0000-0001-7175-5011

THE CONCEPT OF SELF-DETERMINATION IN THE PHILOSOPHY OF THE ENLIGHTENMENT

Purpose. The purpose of the article is to define main directions and ways to legitimize philosophical ideas of self-determination as a fundamental global and valuable intention of Western culture in the context of its enlightenment paradigm. **Methodology.** The research is based on historical and logical methods, which allowed to theoretically reconstruct the cultural and historical context, as well as philosophical and theoretical principles of understanding and recognition of self-determination as a phenomenon of Western culture of the Enlightenment age. The authors have used their own theoretical model similar to the one of “ideal type” by M. Weber based on the methods of generalization, abstraction and idealization, which allowed to present the phenomenon of individualism in the most general form as a system of value orientations of an individual, whose nature is seeking self-determination and originality. **Originality.** The historical and philosophical analysis has shown how the philosophy of the Enlightenment age created moral principles of European culture advancement, especially through rationalization and the idea of political, economic and moral independence of a personality, recognition of rights for own initiative and sovereignty, individual identity as a public good. Thus, the idea of self-determination in this philosophy is related not only to the recognition of human rights, but also to the search of possible ways for a person to embrace current legislative system, harmony conditions and public interests. **Conclusions.** The philosophy of the Enlightenment has made a significant step toward further development of self-determination concept and its rationalization – separation of freedom and tyranny, new perception of necessary conditions for free self-determination of an individual as the ability to manage own passions and build own life on some rational principles, to refuse from excessive egoism, combining personal interests with the interests of others and public in generally these ideas were performed in the system of philosophical and legal liberalism, which emerged as a result of the synthesis of individualism and rationality concepts, and became an ideological basis for the modernization of Western civilization.

Keywords: philosophy of the Enlightenment; self-determination; individualism; philosophical legitimacy

REFERENCES

- Berlin, I. (1998). Dvi kontseptsii svobody. In *Suchasna politychna filosofija: Antolohiia* (56-113). Kyiv: Osnovy.
- Vashchenko, I. S., Rykalina, E. B., & Fakhrudinova, E. R. (2012). Individualizm v sovremennom obshchestve. *Biulleten medicinskikh Internet-konferentcii. Gumanitarnye nauki*, 20(11), 856-858. Retrieved from <http://medconfer.com/node/1762>
- Haiek, F. (1998). Indyvidualizm istynnyi i khybnyi. In *Konservatyzm: Antolohiia* (389-400). Kyiv: Smoloskyp.
- Gegel, G. V. F. (1935). *Sochineniia*. Moscow: Sotcekgiz.
- Gelvetcii, K. A. (1974). *Sochineniia: V 2 t.* Moscow: Mysl.
- Didro, D. (1986). *Sochineniia: V 2 t.* Moscow: Mysl.
- Kant, I. (1965). *Sochineniia: V 6 t.* Moscow: Mysl.
- Malivskiy, A. N. (2013). Anthropologization of Descartes' basic project in contemporary history of philosophy. *Sententiae*, 1(28), 51-63.
- Russo, Z.-Z. (1961). *Izbrannye sochineniia: V 3 t.* Moscow: Gospolitizdat.
- Russo, Z.-Z. (1969). *Traktaty*. Moscow: Nauka.
- Khmil, V. V., & Khmil, T. V. (2015). Anthropological Aspect of the Nature of the State. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 7, 7-15. Retrieved from <http://ampr.diiit.edu.ua/article/view/43374>. doi:10.15802/ampr2015/43374
- Akoun, A. (1989). *L'illusion sociale: Essai sur l'individualisme democratique et son destin*. Paris: Presses univ. de France.
- Colman, C. (2014). *The Virtues of Abandon An Anty-Individualist History of the French Enlightenment*. Stanford: Stanford university press. Retrieved from <http://www.sup.org/books/title/?id=22379>
- Jones, J., & Zmirak, J. (2014). The Enlightenment is Not Enough. *Aleteia*. Retrieved from <http://aleteia.org/2014/01/07/the-enlightenment-is-not-enough>
- Petitot, A. (1987). L'unique et ses institutions: jalons dans l'emergence d'un multi-individualisme institutionnel. *Rev. europ. des sciences sociales*, 25(74), 107-134.
- Spindell, M. (2015). The Age of Enlightenment, Religious Cowardice and Religious Ignorance. *WesMaps*. Retrieved from https://iasext.wesleyan.edu/regprod/wesmaps_page.html?crse=011700&term=1161

Стаття рекомендована до публікації д. філ. н., проф. О. С. Токовенком (Україна)

Надійшла до редколегії: 09.12.2016

Прийнята до друку: 01.03.2017